

ki so pripovedovalni filozofsko-premišljujoči del, vse to pa znotraj dialogov, ki dramo poganjajo akcijsko, imajo pa tudi mišljenjsko razlagalno funkcijo, podobno kot monologi. Združujejo se torej vsi trije načini literarnega oblikovanja, ki jih avtor uporablja sicer funkcionalno glede na pripovedovano oziroma prikazovano in tudi v skladu s kompozicijo dejanj (dve sliki, pet slik, dve sliki), v katerih se menjavata zlasti mnogoobratno dejanje in razglabljanje ter lirski razpoloženja, refleksije in izpovedi. Najbolj razgibano je osrednje, drugo dejanje, največ monoloških prvin pa vsebujeta druga slika prvega dejanja (po ekspoziciji glavnih oseb in zapletu njih delovanja) ter prva slika tretjega dejanja, ko gre za razlago in razplet vseh dogodkov. Ob sicer simetrični sestavi te igre pa je vendarle vprašanje, ali prav 'vpliv' srednjeveške moralitete s počasnim, aditivnim in podobarskim razvijanjem dejanja in njegovih pomenov, ki se lahko kaže vzporedno in bolj ali manj enako ter ponavljajoče na konkretnih primerih več oseb — ali torej vse to ne zmanjšuje učinka Zupanove igre, ki je s svojimi idejnimi razrešitvami (sicer vedno prisotnega vprašanja vesti in človekovega obstajanja ali tudi delovanja v svetu) danes morda že nezadostna, ko hrepeni po neki povsem jasni, spoznavni in pravični sili ter vse to tudi najde. Od ekspresionistične Jarčeve enodejanke ga odvajata prav prevladujoča simetrična moralitetna struktura in razvidno načrtana pot iz kaosa.

Tako je Zupan prvič v povojni slovenski dramatiki (1953) navezal na t. im. kozmični slovenski ekspresionizem dvajsetih let, kar je bilo v obdobju sorealistične dramatike in po njem povsem samosvoja kretnja in izrazit odklon od tedaj uveljavljenega. Obrat v človekovo notranjost, njegove miselne in čustvene plasti ne glede na realno obstoječi zgodovinski čas kaže v smer tistih slovenskih dram, ki so si nato izbirale mitično-poetično struk-

turo, segajoč največ v grško mitologijo, manj pa v krščansko izročilo, začenši s Smoletovo Antigono. Pripomniti pa je treba, da je slovenska javnost Zupanovo Ladjo spoznala šele leta 1973.

Malina Schmidt

»ČAS SMRTI« DOBRICE ČOSIČA

Novi roman v dveh delih srbskega pisatelja Dobrice Čosića, Čas smrti (Vreme smrti, Prosveta, Beograd 1972), nam na svojstven in monumentalen način prikazuje Srbijo na začetku prve svetovne vojne, v tistih tragičnih, toda herojskih dneh, ko je bila istočasno prisiljena voditi boj proti avstro-ogrski monarhiji ter proti različnim balkanskim kombinacijam zaveznikov. To je bil torej tisti usodni »čas smrti«, čas, ko je bil človek postavljen v tragični spopad z zgodovino za svoj in narodov obstoj. Bogato zgodovinsko gradivo je bilo torej hvaležna osnova, na kateri je Čosić lahko razvil razvejano in večstransko fabulo svojega najnovejšega romana ter mu lahko dal široke razsežnosti epskega prostora. Vendar, čeprav preokupiran z zgodovinskimi dejstvi, Čosiću uspeva, da nam v romanu prepričljivo prikaže svojo lastno, kritično miselnost do vojne, njen smisel in nesmisel, upravičenost žrtvovanja človeka za višje cilje in ideale, ko je bilo potrebno ponovno preveriti nacionalno zavest, njeno trdnost in odločnost.

Čas smrti je nadaljevanje Čosićevega romana Korenine, saj se v njem pojavljajo nekateri glavni junaki tega romana, seveda ujeti v povsem druge okoliščine in situacije, ki jih prinaša vojna vihra. To so radikalni prvak Aćim Katić, njegova sinova Vukašin in Đorđe, vnuki Ivan, Adam in Milena ter dninar Tole Dačić s svojimi sinovi. Poleg teh pa se v širokem spektru zgodovinskega dogajanja po-

javljajo tudi mladi intelektualci iz legendarnega Dijaškega bataljona, kmetje, bolničarke, dobrovoljci iz Bačke in Bosne ter nekatere zgodovinske osebnosti: prestolonaslednik Aleksander, predsednik vlade Nikola Pašić, vojvoda Putnik in glavni junak drugega dela romana vojvoda Živojin Mišić. Torej že sam široki izbor glavnih Čosićevih junakov nam da slutiti, da bo roman temeljil na avtentičnih epskih dogodkih tedanjega časa in da bo prepleten z mnogimi tragičnimi usodami, ki so s svojo nujno pogojenostjo bile tako pomembne ne samo za nadaljnjo usodo srbskega, temveč tudi mnogih drugih narodov.

V prvem delu romana nam Čosić prikazuje moralno-psihološke dileme naprednega prvaka »mladih radikalov« Vukašina Katića, ki kot opozicija nasprotuje Pašiću. Do skrajnosti pravičen do sebe in do drugih se ta junak znajde na križišču časa, ko kot osamelo drevo edini nasprotuje vladi in prestolonasledniku ter skuša najti logične argumente, ki nasprotujejo vojni. Zaveda se, da je Srbija v tem krvavem klanju ostala sama, čeprav je z »zavezniki na svojem in njihovem bojišču« in da je bolj kot kdajkoli potrebna miru in progressa. Zaradi svojih naprednih idej pride tudi do spora s svojim očetom, ki mu s svojim velikim bogastvom, ki si ga je pridobil z oduštvom, noče pomagati, da bi v Srbiji zgradil prvo tovarno plugov. Čeprav je njegovo gledanje na tedanje razmere popolnoma antimilitaristično, pa ne nasprotuje svojemu napol slepemu sinu Ivanu, da se ne bi pridružil prostovoljcem Dijaškega bataljona, ki hočejo braniti domovino. Celo več, ko ga hoče Pašić podkupiti in pridobiti za svojo vlado s tem, ko hoče rešiti njegovega sina, to zavestno odkloni, čeprav se zaveda, da je s tem izgubil morda najdražje, kar je kdajkoli imel.

V liku Vukašina Katića je torej združena cela vrsta dramatičnih moralno psiholoških vprašanj, od katerih

je eno glavnih: ali je vojna sploh nujna, ali ni nobene druge poti, po kateri bi se dalo kreniti in spremeniti zgodovinski tok dogajanj? Njegov boj ni nič manjši od tistega na bojiščih, saj ve, da se samo z eno napačno potezo voditelj lahko za večno spremeni zgodovinska usoda celotnega naroda. Zato tudi odločno nasprotuje, da bi na bojišče poslali mlade intelektualce Dijaškega bataljona, in to kot zadnje, morda poslednjo bilko za reševanje usode naroda, kajti zaveda se, »da narod, ki izgubi svojo inteligenco, izgubi vojno, in to ne glede na to, kako se bo končal boj na bojišču.«

Čosiću pa je prav skozi ta lik uspelo prikazati nekatere bridke resnice tedanjega srbskega človeka, ki je za pedenj zemlje pripravljen ubiti najbližnjega, in to ne zaradi tega, »ker je okruten in krvoloč, temveč zaradi svojega siromaštva in nerazsvetljenosti«. Prav ta človek pa ne bo nikoli zapustil na bojišču svojega tovariša ter bo z njim podelil poslednji grižljaj kruha. »Vse to pa izvira iz tega,« pravi Vukašin, »ker smo se neprestano bojevali za oblast, namesto da bi razvijali ekonomijo in razsvetljevanje«. Zaradi tega tudi ne more sprejeti Pašićevega predloga, da bi postal minister v njegovi vladi, kajti predobro se zaveda, da bodo v njej le ljudje, ki hočejo reševati svoj kapital. V tem pa nam Čosić podaja tudi tisti glavni kontrast vojne absurdnosti, ko se v zaledju vodi neusmiljena bitka za ministrske resore, medtem ko država hrope v vojnih grozotah. Glede na vse to Vukašin ne more svojega prepričanja »žrtvovati nikomur, niti domovini, če pa je potrebno, je pripravljen zanjo darovati tudi svoje življenje.« Čosić nam je v tem liku prikazal moralno čistega človeka, predanega svojim idejam ter velikega borca za dobro srbskega naroda, in to v najtežjih trenutkih njegovega obstoja.

Čeprav se drugi del romana odvija predvsem na bojišču in je zlasti fabulativno usmerjen na glavni dogodek in

prvo zmago srbske vojske — suvoborsko bitko, pa je pisateljeva osrednja pozornost zazrta predvsem v notranjost človeka, na boj, ki se odvija v človeku samem, na tisto nevidljivo bojišče notranjih ljudskih dilem, vzponov in padcev. Ćosić nam s svojstveno prepričljivostjo prikazuje objektivne okoliščine vojne, ki so odločujoče vplivale na življenje navadnega človeka — borca, kako so menjale njegovo zavest, ga osvobodile različnih kompleksov in negotovosti. Skozi like mladih študentov in dijakov, ki so iz šolskih klopi postavljeni na bojišče, zaživijo pred nami različne usode ljudi, pripravljenih za velika herojstva in drobne, a vendar pomembne in večkrat usodne človeške napake. Za sina Vukašina Katića pomeni vojna katarzo in nova spoznanja resnic o svojem rodu in narodu. Sramuje se svojega očeta, in to samo zaradi tega, ker je prepričan, »da je politika nižja vrsta strasti za dosego bogastva.« Prvič v življenju se iz oči v oči sreča z vso bedo preprostega naroda, kar je zanj bolj boleče kot sam boj proti sovražniku. Zanj obstaja eno samo politično vprašanje srbskega naroda, in to je — siromaštvo.

Glavni junak drugega dela romana vojvoda Živojin Mišić, komandant prve armade, je v mnogočem podoben junaku prvega dela Vukašinu Katiću, čeprav zagovarja stališče, »da se narod za svoj obstoj ne sme zahvaliti umu in znanju šolanih intelektualcev.« Če bi bilo tako, pravi, »potem Srbov že davno ne bi bilo več.« Po njegovem globokem prepričanju kakšen narod obstaja zaradi tistega nenapisanega pravila znanja in višjih zakonov, ki ga je dosegel z mukami in s trpljenjem. Kot dober psiholog in obenem tudi strateg ve, da se vojne ne da dobiti s topovi in z granatami, temveč se vsaka vojna lahko dobi ali izgubi v duši vsakega posameznika. Zato se mu ni težko odločiti za umik s ključnih položajev bojišča, kajti vojsko je potrebno najprej spočiti in nahraniti, ji vdahniti za-

upanje vase in v svoje voditelje. »Ljudje se morajo najprej ukvarjati sami s seboj in šele potem z domovino. Ljudje morajo biti podobni ljudem, šele potem znajo ceniti življenje in jim je potrebna svoboda.« S temi preprostimi besedami in s svojo življenjsko filozofijo, ki jo je dosegel v dolgem življenju od preprostega kmečkega fantiča pa do generala, mu pri svojih podrejenih uspe, da v nekaj dneh spremeni poraz srbske vojske v zmago nad mnogo močnejšim sovražnikom. Dobro se namreč zaveda, da je srbska vojska, vojska kmetov, »ki se ne bojujejo za zmago in za slavo, temveč za svoje ognjišče in otroke, za njivo in za svoje dvorišče.« Sposobna je napraviti vse, če brani svoj obstoj in če ve, zakaj se bojuje in zakaj žrtvuje svoja življenja.

Kljub zmagi, ki jo pod njegovim vodstvom doseže srbska vojska, pa nam Ćosić prav v tem junaku pusti celo vrsto odprtih vprašanj, ki z doseženim ciljem ne najdejo svoje notranje pomiritve. Zato vojvoda Mišić, ko mu profesor Zarija reče, da je srbski narod po zmagah nad Turčijo, Bolgarijo in sedaj nad Avstro-Ogrsko postal v zgodovinskem smislu popoln narod, »ki ima vse pravice do dostojanstva in do zmot ter da je v njem zajeto vse, kar obstaja v zgodovinah velikih narodov — pomembne resnice in globoke skrivnosti« — lahko le nekolikanj sarkastično odgovori, da v vojni ni težko dobiti bitke, teže je z njo doseči mir in pravico. Predobro se namreč zaveda, da bodo dokončno evropsko karto krojile velike sile, kajti, »če mali narod premaga velikega, ga zagotovo čaka maščevanje.« Prav zaradi tega Mišić tudi odbije prestolonaslednikov ukaz, da bi z njim in z vojvodom Putnikom kot zmagovalec vkorakal v osvobojeni Beograd. V tem trenutku se spomni vseh upravičenih in neupravičenih žrtev, ki jih je in jih bo še zahtevala vojna.

Kljub vsemu povedanemu pa lahko z gotovostjo trdimo, da je glavni junak

romana srbski narod, in to prav tista njegova vitalnost in ponos, ki sta ga prek bitke na Kosovu in balkanskih vojn utrdila in ojeklenila, da je z velikimi črkami lahko pisal svetle strani naše in evropske zgodovine. In prav temu narodu so namenjene Čosićeve najgloblje misli in široke epske razsežnosti. Zapuščen in sam, brez podpore zaveznikov, ujet med velike sile, ki so ga hotele zgaziti tako z vojno kot tudi s pretkano diplomacijo, se ta narod tudi v najtežjih trenutkih ni odrekel sam sebi in svoji samostojni poti. To je narod, ki se v romanu zna veseliti poslanih granat bolj kot kruha ali oblek, skozenj pa v ta »mračni čas smrti«, žrtvovanja in odrekanja posijejo tudi svetli trenutki sreče, ki so

izraženi v lirskih trenutkih ljubezni, ob obujanju bogate zgodovinske tradicije, ob pesmi, ali ob prepričanju, da nobeno zlo ne more roditi še hujšega gorja.

Lahko torej rečemo, da je Čosićev roman Čas smrti velika epopeja srbskega naroda na začetku prve svetovne vojne. In še več: Čosiću je z veliko natančnostjo psiholoških travm svojih junakov, z njihovo estesko dovršenostjo, z moralno psihološko utemeljenostjo ter ne nazadnje z moderno uporabljenim književnim izrazom uspelo zgodovinske dogodke preliti v svežo, enkratno in trajno umetnino jugoslovanske književnosti.

Miha Matè

Glosiramo

Krožni tok in vse ostalo

(nadaljevanje in konec)

France
Kosmač

RAZPIS

Razpisujemo mesto
direktorja izvoza:
naša tovarna se posveča
samo izumom
in izumiteljem.
Izvažamo konzerve čiste
vode in svežega zraka,